توضیحی دربارهٔ کاربرد لفظ «ایران»
در مقالهٔ «ایران در تاریخ»

در سخنرانی استاد برنارد لوئیس با عنوان «ایران در تاریخ» که در همین شمارهٔ ایران شناسی، ترجمهٔ آن به چاپ رسیده است، دربارهٔ کاربرد «ایران» آمده است:

... من تا به حال از کلمات «Persia» و «Persian» برای کشور و مردم ایران استفاده کرده ام همچنان که تا این اواخر در غرب مرسوم بود. کلمهٔ «ایران»، باستانی و قدیمی ست ولی استفادهٔ امروزیِ آن جدید است. این کلمه را ما ابتدا در مکتوبات باستانی ایران می یابیم... در شاهنامه و داستانهای مربوط به جنگهای ایران و توران هم به کار برده شده است. کلمهٔ ایران دوباره در قرن نوزدهم میلادی پدیدار می شود به عنوان نام مملکت نه به طور رسمی بلکه از طریق کاربرد عمومی. کلمهٔ ایران به طور رسمی در دوران رایش سوم و تحت نفوذ آنها نام رسمی کشور شد. حکومت آلمان در آن زمان چون نیاز به امکانات و کمک ایران داشت به ایرانیان چنین وانمود کرد که آنها هم همچون آلمانی ها و برخلاف سایر همسایگان خود برتر و آریایی هستند، و دیگر این که آنها از قوانین نورنبرگ معاف خواهند بود. در این زمان بود که نام ایران در زبانهای خارجی و زبان فارسی رسماً به «ایران» تغییر یافت.

یادآوری این موضوع لازم به نظر می رسد که در دوران اسلامی، از قرن دهم تا دورهٔ صفویه (اوائل قرن شانزدهم میلادی)، با آن که ایران دارای وحدت سیاسی و جغرافیایی نبود، نام «ایران» جسته گریخته در آثار منظوم و منثور فارسی به کار رفته است. شاید قدیمی ترین مورد استعمال آن در قصیدهٔ رودکی (متوفی به سال ۳۲۹ ق.) است که در آن، شاعر، از امیر سیستان، ابوجعفر بابویه (دورهٔ حکومت ۳۱۱–۳۵۲ق.) با لفظ «مفخر ایران» یاد کرده است:

... شادی بوجعفر احمد بن محمد   آن مهِ آزادگان ومفخر ایران...

ولی از دورهٔ صفویهٔ به بعد با تأمین وحدت جغرافیایی و سیاسی ایران، از کشورما به زبان فارسی، همه جا با لفظ «ایران» یاد شده است از جمله در قراردادهایی که بین ایران و کشورها یا مؤسسات خارجی به امضاء رسیده است. همان طوری که در روی تمبرهای پستی

و اسکناسهای دورهٔ قاجاریه نیز عبارت «ممالک محروسهٔ ایران» چاپ شده و از همه مهمتر آن که در متمم قانون اساسی مورخ ۲۹ شعبان ۱۳۲۵ ق.، چند بار نام «ایران» تکرار شده است:

اصل اول: مذهب رسمی ایران اسلام و طریقهٔ جعفریهٔ اثنی عشریه است. باید پادشاه ایران دارا و مروّج این مذهب باشد.

اصل سیم: حدود مملکت ایران و ایالات و ولایات و بلوکات آن تغییر ناپذیر است مگر ...

اصل چهارم: پایتخت ایران طهران است.

اصل پنجم: الوان رسمی بیرق ایران سبز و سفید و سرخ و علامت شیر و خورشید است.

اصل ششم: جان و مال اتباع خارجه مقیمین خاک ایران مأمون ومحفوظ است....

اصل هشتم: اهالی مملکت ایران در مقابل قانون دولتی متساوی الحقوق خواهند بود.

ولی از دورهٔ صفویه به بعد اروپاییان، به مانند پیش از این دوره، به زبان خود، کشور ما را فقط Perse و Persia و... می خواندند. در سال ۱۹۳۵ میلادی، در دورهٔ پادشاهی رضاشاه، وزارت امورخارجهٔ ایران طی بخشنامه ای به وزارت امور خارجهٔ همهٔ کشورها، از آنها خواست تا از این پس، در مکاتبات خود به جای Perse و Persia لفظ «ایران» را به کار ببرند و درنتیجه از آن تاریخ به بعد نام ایران در زبانهای خارجی از Perse و Persia به طور رسمی به «ایران» تغییر یافت.

نویسندهٔ این سطور، این موضوع را به شرح در مقالهٔ «ایران، در گذشتِ روزگاران – ایران در دوران اسلامی»، با ذکر شواهد متعدد مطرح کرده است (ایران شناسی، سال ٤، شمارهٔ ۲، تابستان ۱۳۷۱، ص ۲۴۳–۲۶۸).

جلال متینی